

Rijnland en Woerden

Tussen 1170 en 1250 zijn er ten behoeve van de uitwatering van de landen langs de Oude Rijn, die zowel in het graafschap Holland als in het bisdom Utrecht gelegen waren, waterstaatswerken uitgevoerd. De aanleg en het beheer van deze waterstaatswerken hebben ertoe geleid dat er twee bestuursorganen ontstonden, te weten het latere Hoogheemraadschap van Rijnland en het latere Grootwaterschap Woerden. Het Rijnlandse waterschap is mede gevormd door zijn verplichting het Utrechtse water af te voeren, het Woerdense omdat zijn landen via het Rijnlandse afwateringssysteem moesten lozen. Door de praktijk van het waterbeheer zijn beide waterschappen ook in hun verdere geschiedenis nauw met elkaar verbonden geweest. Dit is gepaard gegaan met de nodige conflicten, die niet konden leiden tot een breuk, omdat men tot elkaar veroordeeld was: het afwateringssysteem van beide waterschappen vormde in wezen een geheel.

Gerard van de Ven

59

Het ontstaan van het afwateringssysteem

In 1163 raakte de monding van de Oude Rijn bij Katwijk tijdens een stormvloed geheel met zand verstopt.¹ Dit betekende dat het voor de Hollandse en Utrechtse landen die op de Oude Rijn afwaterden onmogelijk werd hun overtollig water af te voeren. In die tijd had men nog niet de technische mogelijkheden om het zand in de monding weg te baggeren of weg te graven.

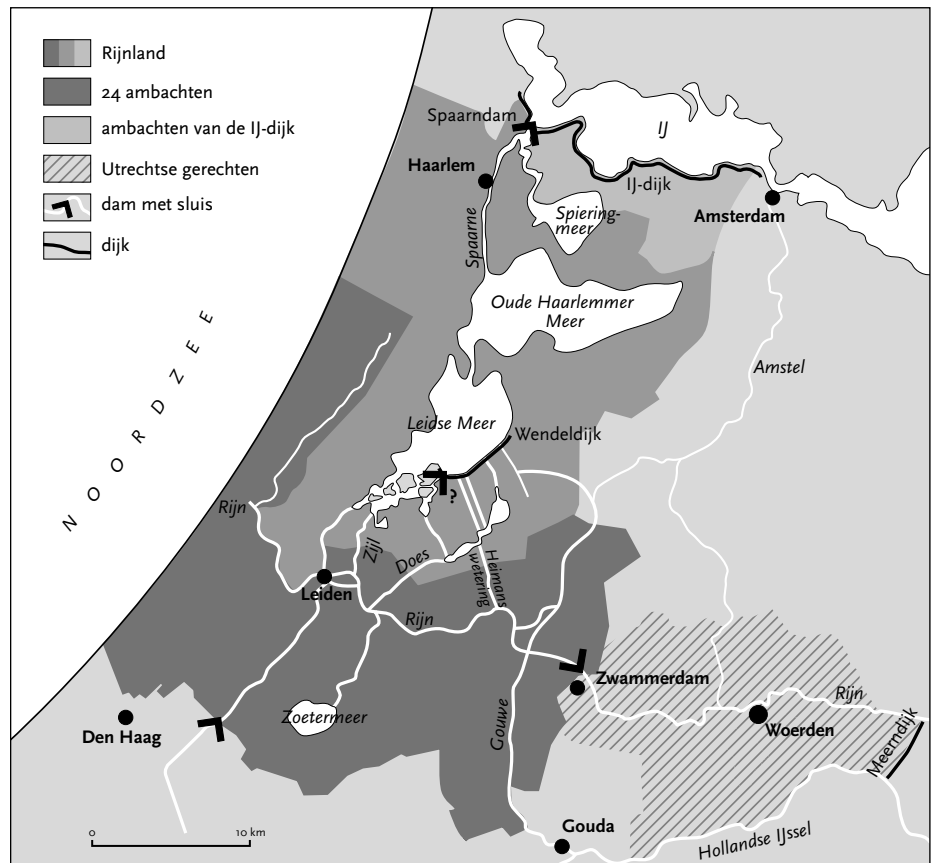
Om de problemen in het Hollandse gebied te verminderen, legden de Hollandse ambachten – zoals de lokale bestuursorganen in Holland genoemd werden – een dam in de Oude Rijn bij Zwammerdam, ongetwijfeld met stilzwijgende toestemming van de graaf van Holland. Het is te verwachten dat de landsheer van de Stichtse landen, de bisschop van Utrecht, tegen deze gang van zaken protesteerde. Hij legde de kwestie voor aan de Duitse keizer Frederik II, de leenheer van zowel de bisschop en de graaf, toen hij in 1165 toevallig in Utrecht verbleef. Bij keizerlijke uitspraak werden de Hollandse ambachten verplicht de dam bij Zwammerdam op te ruimen.

Ongeveer terzelfder tijd waren de vijftien Hollandse ambachten die op de Rijn afwaterden bezig nieuwe mogelijkheden voor de waterafvoer te realiseren. Hiertoe groeven zij twee watergangen, de Does en de Zijl, die de Oude Rijn verbonden met het merengebied ten noorden van Leiden. Vanuit deze meren stroomde het water via het Spaarne vrijelijk af naar een voorloper van het IJ.

De Does en de Zijl waren niet toereikend om zowel het water van de Hollandse ambachten als van het Stichtse gebied af te voeren. Om deze reden werd in 1202 de Rijn bij Zwammerdam weer, of weer eens afgedamd. Bij de onderhandelingen hierover zegde de Hollandse graaf toe de versperring te verwijderen, als de Stichtse landen drie weteringen naar het Leidse merengebied zouden graven en indien er bij Zwammerdam maatregelen getroffen zouden worden die verhinderden dat het Stichtse water in onbeperkte hoeveelheden zou arriveren. Aan deze voorwaarden werd vóór 1204 voldaan: de drie weteringen werden gegraven (ze zouden later

¹ Tenzij anders vermeld is het gedeelte tot en met 'Het polder-boezemsysteem in Rijnland' ontleend aan G.P. van de Ven, 'De uitwatering van de Rijnstreek tussen Oude Rijn en Hollandse IJssel tot 1850', in: L. Giebels (red.), *Waterbeweging rond Gouda van ca. 1100 tot heden, Geschiedenis van Rijnlands waterstaat tussen IJssel en Gouwe* (Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden 1988), 9-23.

1. Rijnland en Woerden. Op deze kaart zijn de vijftien (later vierentwintig) ambachten in Rijnland ingetekend die de Zijl en de Does hebben gegraven. Ook is de latere vergroting van Rijnland tot het IJ zichtbaar gemaakt. De ambachten van de IJdijk hadden aanvankelijk een eigen afwatering op Het IJ. Ze betaalden dan ook niet mee aan de sluisen van Spaarndam. Tevens staan op de kaart de Utrechtse gerechten die de Heimanswetering hebben gegraven en meebetaalden aan de sluisen in de Wendeldijk en later in Spaarndam. De oostelijke grens van deze gerechten lag bij de Meerndijk.

60

tezamen de Heimanswetering heten) en in Zwammerdam werd een dam aangelegd waarin een doorstroomopening was aangebracht. Hierdoor kon de toevoer van het Stichtse water gereguleerd geschieden. In 1204 was het afwateringssysteem zodanig verbeterd dat de Hollandse graaf onder ede verklaarde de Zwammerdam bij geen enkele gelegenheid te zullen dichten.

Bij de uitmonding van de afwateringskanalen in het buitenwater konden problemen ontstaan wanneer bij hoog water of bij stormweer het water de monding binnendrong. In 1220 werd besloten om de wateren die in het Leidse meer uitwaterden, af te dammen. De enige spuiemogelijkheid die zou overblijven was een sluisencomplex van zeven sluisen in de Wendeldijk. Van deze zeven sluisen zouden er vier door de Hollandse Rijnambachten en drie door de Stichtse landen onderhouden worden. Deze verdeling was overeenkomstig de verhouding in oppervlakte van de Hollandse Rijnambachten (hierna aangeduid als Rijnlands afwateringsgebied) en de Stichtse landen. Tussen 1248 en 1253 werd het Rijnlandse afwateringsgebied vergroot met de streek ten noorden van het merencomplex. In 1248 waren er twee grote stormrampen, waarbij de Zuiderzee en het IJ globaal hun uiteindelijke vorm verkregen hadden. Het water bedreigde ook het deel van Holland ten zuiden van het IJ. Besloten werd het Spaarne bij zijn monding af te dammen; in deze dam kwamen negen uitwateringssluizen. Van deze sluisen werden er zes door Rijnland onderhouden en drie door Woerden. Ook deze verdeling was overeenkomstig de verhouding in oppervlakte van het vergrote Rijnland en de Stichtse landen.

De aanleg van de hierboven genoemde waterstaatswerken vormt de oorsprong van de twee streekwaterschappen Rijnland en Woerden. Streekwaterschappen zijn waterschappen die de zorg hebben voor waterstaatswerken die van belang zijn voor een gehele streek. Het Rijnlandse bestuur zag erop toe dat watergangen zoals de Oude Rijn, de Does, de Zijl en het Spaarne goed onderhouden werden. Ook had Rijnland het toezicht op de sluisen van Spaarndam. In deze hoedanigheid kon Rijnland ook de Stichtse gerechten – de lokale bestuursorganen in het Nedersticht –

verplichten de drie sluizen in Spaarndam, een gedeelte van de dam bij Zwammerdam en een brug over de door de Woerdense landen gegraven Heimanswetering te onderhouden. Om dit onderhoud te regelen was er een bestuurslichaam nodig, en dit werd in 1324 het Grootwaterschap Woerden. De beide waterschappen beheerden niet alle waterwerken op hun grondgebied: de zorg voor de detailafwatering ofwel het onderhoud van de sloten in de dorpsgebieden bleef onder het gezag van het bestuur van het ambacht of van het gerecht.

Verplaatsing van de uitwatering naar de Hollandse IJssel

In 1285 was door de Hollandse graaf Floris V, die ook in het Nedersticht grote invloed had, de bovenmond van de Hollandse IJssel afgesloten. Deze afdamming had tot doel de afwateringsmogelijkheden van de landen tussen de Oude Rijn en de Hollandse IJssel te verbeteren. Als gevolg van de 'grote ontginning' van het veenland en de daardoor ontstane maaiveldaling als gevolg van inklinking was het immers noodzakelijk om steeds naar nieuwe afwateringsmogelijkheden te zoeken. De aanleg van de dam betekende dat de IJssel geen water van de Nederrijn meer kon afvoeren. Nu was echter de mogelijkheid geschapen dat de tussen Oude Rijn en de Hollandse IJssel gelegen ambachten en gerechten overtollig water op de rivier konden doen lozen. Omdat de Hollandse IJssel onderworpen was aan de invloed van de getijden, was deze rivier bij lage ebstanden uitermate geschikt voor de uitwatering.

De afdamming was dan ook zo'n succes, dat de gebieden tussen Rijn en IJssel vanaf de IJsseldam tot voorbij Gouda hun afwatering verlegden naar de IJssel. Deze verlegging vond plaats doordat verschillende samenwerkende ambachten of gerechten nieuwe watergangen naar de IJssel groeven. Dit waren watergangen die bij hun uitmonding naar de IJssel voorzien waren van een sluis, zodat het water gereguleerd in de rivier gespuid kon worden. Om te zorgen dat er geen vreemd water werd verwerkt, afkomstig van aangrenzende en niet aan het graven en onderhouden van de watergang meebetalende dorpen, werd het gebied dat via zo'n watergang losde met een lage kade omgeven. De waterstand van het gebied binnen de kade was te regelen door het al of niet openen van de sluis in de IJsseldijk.

Op deze manier werden er polders geschapen in waterstaatkundige zin: een door kaden omgrend gebied, waarin de waterstand kunstmatig geregeld kan worden. Deze polders waren zeer uitgestrekt omdat ze het grondgebied van verschillende dorpen omvatten. Ook ontstonden er polders in publiekrechtelijke zin. Voor een polder werd een eigen heemradencollege ingesteld dat de zorg had voor de wetering met sluis en de omringkade. Naast de streekwaterschappen Rijnland en Woerden ontstonden er dus nieuwe waterschappen, de polders. Hiernaast bleven ambachten en gerechten in deze eeuwen verantwoordelijk voor de detailafwatering.

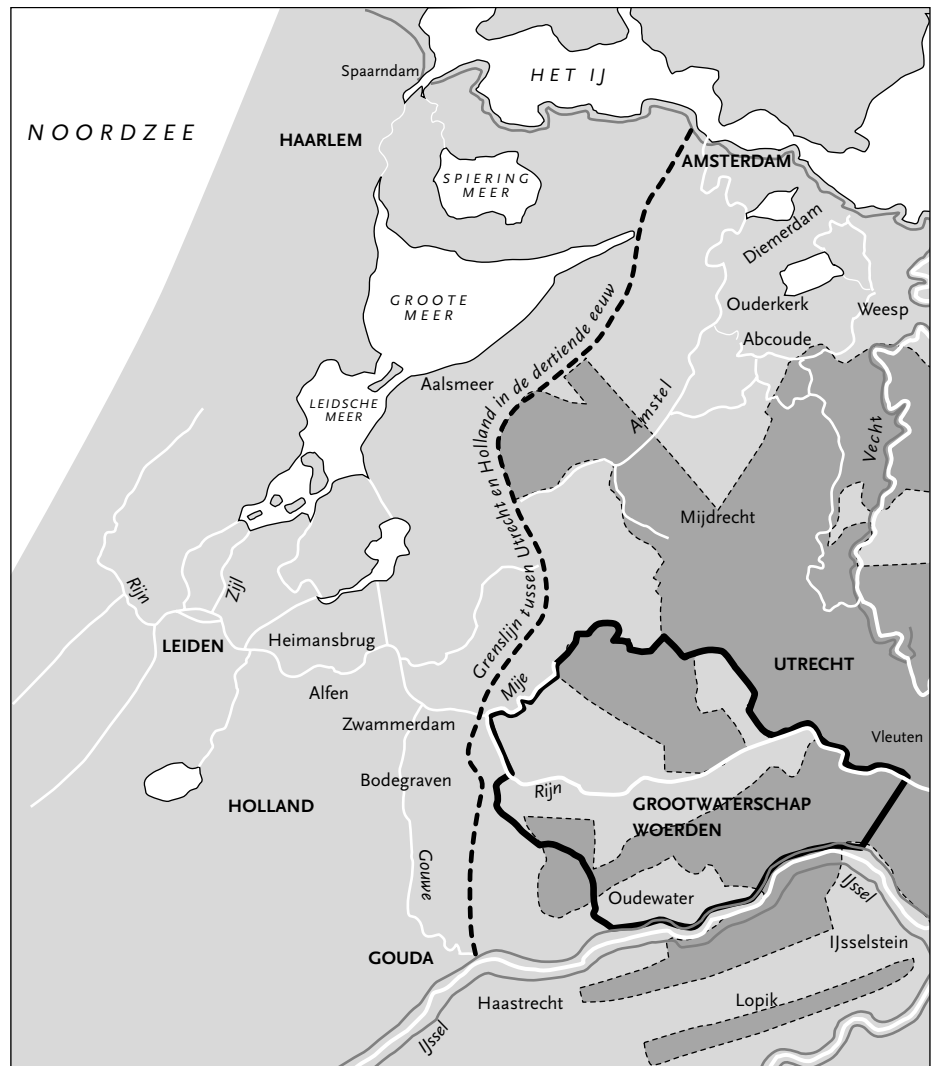
Het verleggen van de afwatering naar de IJssel betekende dat Woerden nu minder belang had bij de sluizen in de Spaarndam. Het gebied ten zuiden van de Oude Rijn waterde nu immers af op de Hollandse IJssel. Om deze reden werd in 1363 besloten dat één van de Woerdense sluizen in de Spaarndam gedicht kon worden. Sindsdien onderhield Woerden twee van de acht uitwateringssluizen bij Spaarndam.

Het Grootwaterschap Woerden ging in de tweede helft van de veertiende eeuw ook zelf maatregelen treffen om van de afwatering naar de IJssel te kunnen profiteren. Hiertoe werden tussen de Oude Rijn en de Hollandse IJssel twee nieuwe verbindingskanalen tot stand gebracht, te weten de Dubbele Wiericke en de Enkele Wiericke. Voorts kon ook het gebied van Woerden via het rivierteje de Lange Linschoten water naar de Hollandse IJssel afvoeren.

Naast deze verandering in waterstaatkundige toestand was er in de dertiende eeuw ook een belangrijke verandering op politiek gebied. Het lukte graaf Floris V de heerlijkheid Woerden bij zijn graafschap in te lijven. Die heerlijkheid omvatte een

2. Woerden in het grensgebied van Holland en Utrecht omstreeks 1325.

62

deel van de via de Oude Rijn afwaterende Stichtse landen. Het Grootwaterschap Woerden lag sindsdien dus in twee landsheerlijkheden, te weten Holland en Utrecht. In de verhouding tussen de waterschappen Rijnland en Woerden is de ligging van Woerden in twee graafschappen – en later, tijdens de Republiek, in twee gewesten en nog later in twee provincies – tot in de huidige tijd een complicerende factor gebleven in het waterbeheer.

De verlanding van de Hollandse IJssel

In de vijftiende eeuw begon de Hollandse IJssel meer en meer te verlanden, waardoor deze rivier niet meer geschikt was om er via sluisgang water op te lozen. In eerste instantie kwam verlanding in het oostelijke deel van de rivier voor, later schoof de verlanding op naar het westen. Daardoor waren de gebieden tussen de Oude Rijn en de IJssel genoodzaakt hun uitwatering te verleggen. Als eerste geschiedde dit tussen de stad Utrecht en de Meerndijk. De bewoners van deze streek, naar het voornaamste gerecht de Heicop geheten, groeven een uitwatering naar de rivier de Vecht. Ook deze uitwatering werd de Heicop genoemd. Tussen Rijnland en Woerden ontstonden problemen toen het onmiddellijk ten westen van de Meerndijk gelegen gebied, dat naar het voornaamste Utrechtse gerecht de Bijleveld werd genoemd, zijn uitwatering wilde verleggen naar de Oude Rijn. Toen Rijnland van dit plan vernam en het duidelijk werd dat de graaf van Holland de ingelanden van Bijleveld toestemming had verleend om via de Oude

Rijn hun water af te voeren, kwam Rijnland in het geweer. Het besluit betekende immers dat de afvoerwatergangen van Rijnland naar de sluizen in Spaarndam extra water moesten gaan verwerken. Dit was bezwaarlijk, omdat het door de vrijwel algehele daling van het maaiveld ook voor de Rijnlandse ambachten moeilijk was om het toegenomen waterbezwaar in eigen gebied via de sluizen bij Spaarndam te lozen. De graaf moest zijn toezegging aan Bijleveld herroepen, en gaf het vervolgens toestemming om zijn afwatering te verleggen naar de Amstel. Daartoe moesten lange watergangen naar de Amstel worden gegraven. Bijleveld diende ook de uitwateringssluizen mee te gaan onderhouden van het gebied dat op de Amstel uitwaterde, onder andere de sluizen in de Dam van Amsterdam. Om te verhinderen dat er water van Bijleveld nog via de Oude Rijn zou afstromen, bouwden Woerden en Rijnland in 1399 in de Oude Rijn de Haanwijkerdam.² Hoewel Rijnland de dam niet mede onderhield, bleef het er wel zeggenschap over houden. In de zeventiende eeuw moest Woerden aan Rijnland verzoeken een vergunning te verlenen om in de dam een schutsluisje te mogen bouwen. Een gevolg van de waterafvoer naar de Amstel was dat het Grootwaterschap Woerden kleiner werd. De grens liep niet meer tot de Meerndijk, maar kwam aan de westgrens van het waterschap Bijleveld te liggen.

Het polder-boezemsysteem in Rijnland

In de vijftiende en zestiende eeuw kwam er een belangrijke waterstaatkundige verandering tot stand. In Rijnland werd de bemaling door windmolens ingevoerd, en daarmee ontstond in Holland ten zuiden van het IJ het polder-boezemsysteem.

In het begin van de vijftiende eeuw was het maaiveld in de veengebieden zover gedaald dat het land permanent drassig was. Een oplossing werd gevonden door vanaf 1450 in Rijnland watermolens met een scheprad in te zetten. De bouw daarvan was een kostbare aangelegenheid. Het gevolg van die hoge kosten was dat deze molens alleen het water uitsloegen van het land van die landeigenaren die daarvoor konden betalen. Het gebied dat via een watermolen uitwaterde, werd van kaden voorzien. Zo ontstond er een nieuw soort polder, de molenpolder. Deze molenpolders waren zeer veel kleiner dan bijvoorbeeld de polders die ontstaan waren uit de nieuw gegraven watergangen naar de Hollandse IJssel. Deze bestreken immers een aantal ambachten, terwijl een molenpolder slechts een gedeelte van een ambacht omvatte. Elke molenpolder had een eigen polderbestuur, waarover Rijnland het toezicht behield. Om zich te onderscheiden van de heemraden van de polders werden de heemraden van Rijnland 'hoogheemraden' genoemd.

Door de vorming van molenpolders ontstond ook het zogenaamde polder-boezemsysteem. Een boezem is een stelsel van wateren dat zowel van het buitenwater als van het aangrenzende land is afgesloten en dat dient voor tijdelijke waterberging en -transport. Rijnland bezat een boezem met een grote bergingscapaciteit, omdat in zijn boezem de Haarlemmermeer was opgenomen.

Het beheer van de boezem werd één van de voornaamste taken van het Rijnlandse bestuur. Naar zijn functie was Rijnland een boezemwaterschap geworden. Het beheer hield de zorg in voor het op voldoende diepte en op peil houden van de boezemwateren en het voorkomen dat de afvoer werd belemmerd door versperringen zoals bruggenhoofden, fuiken en netten. In droge jaargetijden betekende dit dat de spuisluizen naar het buitenwater gesloten bleven. In de poldersloten kon dan vanuit de boezem water worden ingelaten. Ingrijpend waren de maatregelen als het boezemwater te hoog stond. Dit deed zich voor in de perioden dat bij langdurige hoge standen van het IJ niet gespuid kon worden. De polders konden dan geen water op de boezem uitslaan. In de winter werd dit niet als rampzalig gezien. Het was echter een regelrechte ramp wanneer in de lente bemaling van het poldergebied niet mogelijk was. De weiden waren dan te drassig, het vee kon niet uit de stallen. De landen die geschikt waren voor akkerbouw konden niet ingezaaid worden.

² S. J. Fockema Andreae, *De uitwatering van Woerden en de geschiedenis der daarop gemaakte bepalingen* (Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden 1930), 28.

Een boezem heeft een beperkt bergingsvermogen, terwijl poldermolens in principe onbeperkt water op de boezem kunnen uitslaan. Het was dus altijd zaak voor Rijnland om er op toe te zien dat bepaalde poldergebieden niet zoveel water op de boezem uitsloegen dat deze hoeveelheid de bergingscapaciteit van de boezem te boven ging en er wateroverlast ontstond in andere, op dezelfde boezem uitslaande polders. Bij de bouw van nieuwe watermolens verleende Rijnland daarom een vergunning. In deze vergunning werden uitvoerig regels vastgelegd betreffende het toegestane vermogen van de molen. Voorts werden er door Rijnland maatregelen getroffen om te bereiken dat de nieuwe poldermolen alleen het gebied bemaalde waarvoor vergunning was verleend. Men vergewiste zich ervan dat de waterscheidingen rond de polder, dus in de meeste gevallen de kaden, goed in orde waren en bleven. Dit toezicht voorkwam dat er vreemd water de polder binnen zou dringen dat ook door de poldermolen zou moeten worden uitgemalen. Hoogheemraden legden in keuren vast hoe de polderwerken onderhouden moesten worden en hoe de schouw op die werken diende te worden uitgevoerd. Ook het financiële beheer moest ieder jaar aan de hoogheemraden ter goedkeuring worden voorgelegd. Hierbij werd er vooral gelet op de uitgaven aan representatie door het polderbestuur.

Een nadeel van Rijnlands boezem was dat het tot het einde van de vijftiende eeuw slechts één uitwateringspunt had: de acht sluizen bij Spaarndam. Aan deze situatie kwam in 1492 een einde, toen Rijnland bij Halfweg twee duikersluizen bouwde. De uitwateringscapaciteit van deze sluizen was groter dan de hoeveelheid water die bij Spaarndam gelost kon worden. De bouw van deze waterwerken bij Halfweg was niet alleen een grote verbetering voor Rijnlands boezem maar ook voor het beheer van de boezem van Woerden.³ Goede afwatering van het beheersgebied van Woerden was aan het einde van de vijftiende eeuw des te noodzakelijker, omdat door de geleidelijke verzanding van de Hollandse IJssel de afvoer van water via de sluizen van de Lange Linschoten en de Dubbele en Enkele Wiericke geleidelijk aan onmogelijk werd. Het was dus niet meer dan billijk van Rijnland om van Woerden te eisen dat zij een bijdrage zouden leveren aan de bouw en het onderhoud van de waterwerken bij Halfweg. Het Grootwaterschap van Woerden weigerde categorisch op deze eis in te gaan. Omdat de sluizen bij Spaarndam grotendeels overbodig waren geworden, is er in 1571 een overeenkomst gesloten waarbij Woerden tegen een bedrag van zeventuizend ponden het onderhoud van één van de twee Woerdense sluizen bij Spaarndam kon afkopen. Deze regeling was gunstig voor Rijnland, want het onderhoud van een overbodig geworden sluis werd geruild voor een mooie som geld. Na 1571 kon deze sluis uit de waterkering van Spaarndam verwijderd worden.⁴

Ook over andere zaken zijn er tussen Rijnland en Woerden regelingen getroffen. Zo werd in 1612 door de besturen van de gewesten Holland en Utrecht overeengekomen dat de hoogheemraden van Rijnland de naschouw zouden voeren over de dijk langs de Hollandse IJssel.⁵ Zodoende kon Rijnland zich ervan vergewissen dat er geen water vanuit de IJssel via de boezem van Woerden in Rijnlands boezem terecht zou komen. Een nieuwe overeenkomst tussen Rijnland en Woerden kwam tot stand in 1660, toen beide partijen besloten tot het gezamenlijk graven van een kanaal achter Alphen.⁶ Dit kanaal was noodzakelijk om de doorstroming van de boezemwateren aldaar te verbeteren. Tot 1895 is het onderhoud van dit kanaal door Rijnland en Woerden gezamenlijk geschied. In dat jaar heeft Woerden zijn aandeel afgekocht.

³ Fockema Andreae, *Uitwatering van Woerden*, 14-18

⁴ Fockema Andreae, *Uitwatering van Woerden*, 19.

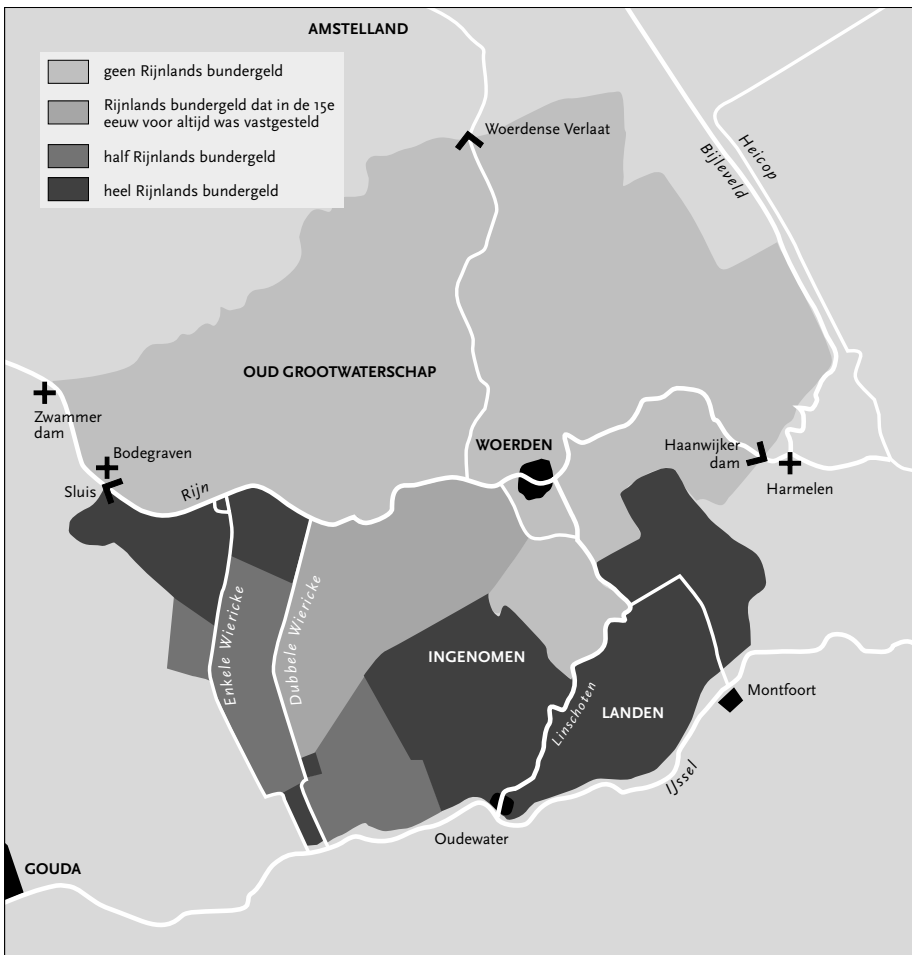
⁵ Fockema Andreae, *Uitwatering van Woerden*, 26.

⁶ Fockema Andreae, *Uitwatering van Woerden*, 20.

⁷ Een beschrijving van de inname geeft Fockema Andreae, *Uitwatering van Woerden*, 14-18.

De inname van de Woerdense Landen

Ook in Woerden ontstonden na 1450 door molens bemalen polders onder het gezag van de heemraden van het Grootwaterschap.⁷ Hier vond eveneens de ontwikkeling plaats dat meerdere gebieden verzochten om hun afwatering weer naar de Oude Rijn te mogen verplaatsen. Rijnland stemde hiermee in, maar onder stringente voorwaarden. Rijnland kon met afwatering op de Oude Rijn akkoord gaan omdat

3. Het Grootwaterschap Woerden omstreeks 1700. Op deze kaart zijn de ingenomen landen ingetekend met het bundergeld waarvoor ze in Rijnland werden aangeslagen. Verder vindt men de drie weteringen die omstreeks 1325 door Woerden naar de IJssel zijn gegraven. Ook zijn de Heicop en de Bijleveld ingetekend die na 1400 de uitwatering verzorgden van het gebied ten oosten van Woerden. De oostgrens van Woerden is na het verleggen van de afwatering van Bijleveld naar de Amstel naar het westen opgeschoven. Tevens zijn de dammen met sluisen ingetekend die de boezem van Woerden afscheidden van andere boezemgebieden.

de uitwatering van de eigen polders ruimschoots gewaarborgd was door de op grote schaal ingevoerde molenbemaling en door de grote bergingscapaciteit van Rijnlands boezem. Het opnemen van de uitwatering van Woerdens gebied in Rijnlands boezem werd 'inneming van de polders' genoemd. De polders die op deze wijze uitwaterden naar Rijnland heetten 'ingenomen landen'.

Voor de inname van polders stelde Rijnland zoals gezegd strikte voorwaarden. Het was logisch dat Rijnland van de ingenomen landen eiste dat zij dienden mee te betalen aan Rijnlands waterstaatswerken. Oorspronkelijk werden de kosten in de voor eeuwig overeengekomen afwateringscontracten bepaald op een vaste bijdrage, die overeenstemde met de gemiddelde lasten van Rijnland. Gelet op de inflatie en de stijging van het morgengeld in Rijnland moest Rijnland echter afzien van heffing van de vaste bijdrage van Woerdens ingelanden. In de zestiende eeuw ging Rijnland er toe over om ook van de ingelanden van de ingenomen landen per jaar per morgen een zelfde bijdrage te vragen als die door haar eigen ingelanden moest worden opgebracht. De drie laatste Woerdense polders, die alle drie in het gewest Holland waren gelegen en die in 1613 verzochten om ook door Rijnland ingenomen te worden, vonden deze financiële eis veel te gortig. Via een actie van de hoogheemraden van Woerden werd met goedvinden van Rijnland besloten dat er een arbitrage zou komen door een commissie die bestond uit leden van de Staten van Holland en de Staten van Utrecht.

Tot ontsteltenis van Rijnland gaf deze commissie als bindende uitspraak dat de drie polders slechts het halve morgengeld hoefden te betalen. Deze financiële regeling heeft eeuwenlang voortbestaan en is pas in 1960 vervangen door een andere. Tot dat jaar was er de vreemde situatie dat er binnen Woerden ongelijke verplichtingen bestonden tegenover Rijnland. Het noordelijk deel van Woerden hoefde alleen een bijdrage te betalen voor enkele waterstaatswerken van Rijnland, zoals de sluis

in Spaarndam. Het zuidelijk gedeelte moest een klein vast bedrag betalen of werd aangeslagen voor heel of half Rijnlands morgengeld.

Ook eiste Rijnland dat de polder door een goede kade omgeven zou worden. Dit moest verhinderen dat water van buiten zo'n polder via uitmaling door de poldermolen op Rijnlands boezem terecht zou komen. Rijnlands hoogheemraden mochten ieder jaar deze kade schouwen en eisen stellen over de hoogte en breedte van de kade. De bestuurlijke bevoegdheden van Rijnland voor een aantal Woerdense polders konden omstreeks 1850, toen er als gevolg van de grondwetswijziging van 1848 door de provincies voor de waterschappen nieuwe reglementen werden vastgesteld, niet meer gehandhaafd worden. In het nieuwe bestel was het onmogelijk dat een hoogheemraadschap bevoegdheden had buiten zijn territoir.

De regelingen voor de inname van polders van Woerden in Rijnland lijken erg streng. Rijnland was echter verplicht deze eisen te stellen, ter bescherming van de belangen van zijn eigen ingelanden. Voor Woerden waren de regelingen ook bepaald gunstig. De Woerdense polderbesturen langs de Hollandse IJssel hadden immers ook kunnen kiezen voor het maken van hoge boezems met tweetraps- of drietrapsbemaling, zoals voor de uitwatering van de polders van de Krimpenerwaard naar de Hollandse IJssel noodzakelijk was gebleken. De polders van de Krimpenerwaard hadden namelijk geen andere mogelijkheid om hun uitwatering zeker te stellen. Het lozen op Rijnlands boezem door de Woerdense polders langs de Oude IJssel was vele malen goedkoper dan het maken van hoge boezems voor de polderbemaling, zelfs als het volledige Rijnlandse bundergeld moest worden betaald. De Woerdense polders namen het verlenen van bestuurlijke bevoegdheden aan Rijnland in hun polderbeheer dan ook voor lief.

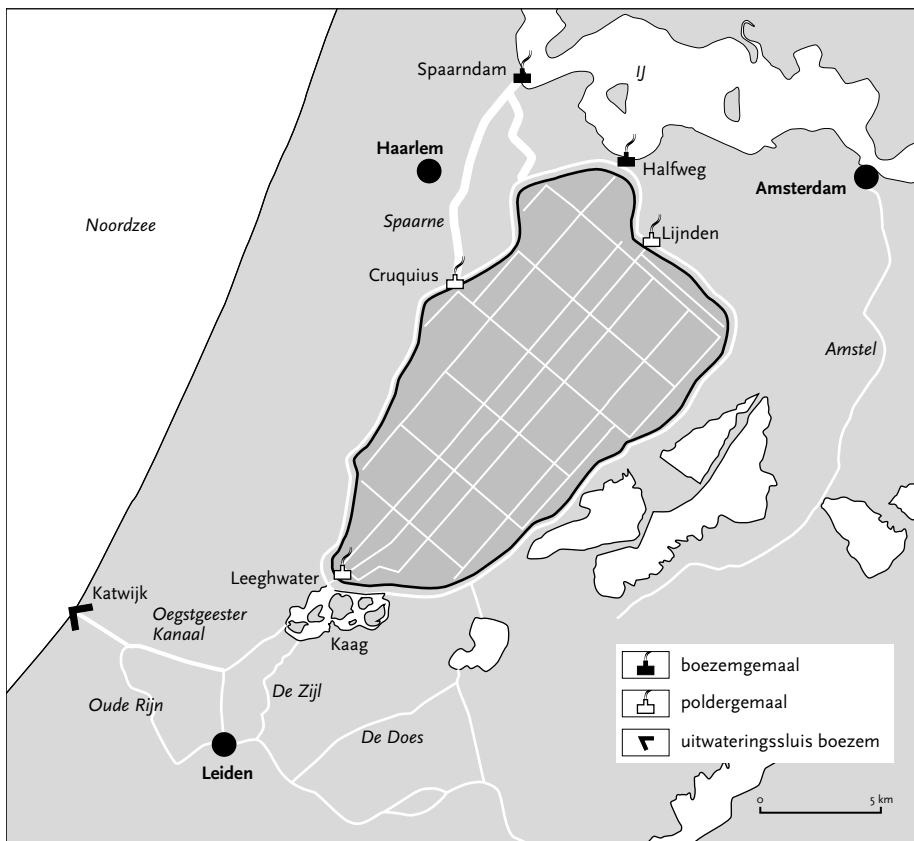
Conflicten over de Woerdense bijdrage, 1800-1960

Vanaf 1800 zijn er grote verbeteringen aangebracht in de waterbeheersing van Rijnlands boezem.⁸ In 1808 kwamen de uitwateringssluizen bij Katwijk gereed en vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw werd de boezem van Rijnland bemalen door stoomgemalen bij Halfweg, Spaarndam, Katwijk en Gouda. Van deze nieuwe waterstaatkundige werken profiteerden de Woerdense landen in gelijke mate als de Rijnlandse polders langs de Gouwe en de Oude Rijn. Het zou dus billijk zijn als Woerden zou bijdragen aan het maken en het onderhoud van deze werken. Lange tijd bleef Woerden echter onwillig om een bijdrage te leveren.

Het begon al in 1808. Pas door een besluit van de stadhouder van Napoleon – Holland was sinds 1810 een onderdeel van het Franse keizerrijk – werd Woerden verplicht een jaarlijkse bijdrage te betalen voor het onderhoud van de sluis. Deze bijdrage moest opgebracht worden door het ‘Oude Grootwaterschap’, dat is het gedeelte van Woerden dat tot 1450 altijd was blijven uitwateren via de Oude Rijn. Het andere deel van Woerden behoorde immers tot de ingenomen landen en deze betaalden via het ‘Rijnlands bundergeld’ mee aan Rijnlands waterstaatswerken.

Na 1832 probeerde Woerden zich te onttrekken aan deze betaling, omdat het Grootwaterschap meende begrepen te hebben dat het opleggen van de verplichting slechts gold voor de eerste vijfentwintig jaar na het gereedkomen van de sluisen bij Katwijk. Na onderhandeling over dit standpunt verklaarde Woerden zich enkele malen bereid de betaling in de Katwijkse sluisen voor enkele jaren te continueren. Pas in 1862 kwam hiervoor een oplossing. Woerden werd door een besluit van de Staten van Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht verplicht ieder jaar tweeduizend gulden bij te dragen in het onderhoud van de Katwijkse sluisen. Ook dit bedrag moest worden opgebracht door de ingelanden van het Oude Grootwaterschap. In hetzelfde besluit van de Staten van de drie provincies was echter ook bepaald dat het Grootwaterschap nimmer zou worden aangesproken “tot tegemoetkoming in de kosten van onderhoud der

⁸ Fockema Andreae, *Uitwatering van Woerden*, 21.

4. De boezembemaling van Rijnland na de drooglegging van het Haarlemmermeer. Als compensatie van het verlies van de berging in Rijnlands boezem door het droogmalen van het Haarlemmermeer werden door de rijksoverheid drie boezemgemalen gebouwd: bij Spaarndam, Halfweg en Gouda (buiten het kaartbeeld). Ook de uitwatering naar de sluisen bij Katwijk werd op kosten van het Rijk verbeterd door het graven van het Oegstgeester kanaal. Toen bleek dat er binnen Rijnlands gebied toch nog wateroverlast optrad, is er door het Rijk nog een gemaal gebouwd bij Katwijk. Later zijn deze gemalen door het Rijk overgedragen aan het Hoogheemraadschap van Rijnland.

67

stoomwerktuigen voor de uitmaling van het boezemwater van Rijnland”.⁹ Dit is op het eerste gezicht een vreemde bepaling, omdat ook Woerden profiteerde van de mechanische bemaling van de boezem.

De bepaling kan slechts verklaard worden als men de boezembemaling alleen beschouwde als vervanging van de bergingscapaciteit van het Haarlemmermeer. Dit meer was omstreeks 1850 drooggemalen, waardoor de capaciteit van de boezem veel kleiner was geworden. Als compensatie had het Rijk stoomgemalen gebouwd, die later onder het beheer van Rijnland waren gebracht. Het besluit van 1862 was al snel verouderd. De inflatie zorgde ervoor dat een bedrag van tweeduizend gulden spoedig weinig meer voorstelde en op den duur was het ook onjuist dat Woerden niet kon worden aangesproken in de kosten van de mechanische bemaling.

Omstreeks 1950 werden over de betaling van Woerden weer eens onderhandelingen gevoerd. De reden hiervoor was dat Rijnland zijn bemaling ingrijpend wilde vernieuwen.¹⁰ Het zou billijk zijn als Woerden hieraan een redelijke bijdrage zou leveren. In 1957 kwamen de beide waterschappen overeen de jaarlijkse vergoeding te verhogen tot f57.000. De hoogte van het te betalen bedrag kon om de zeven jaar worden herzien. Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht onthielden hun goedkeuring aan deze afspraak. Ze wilden de gehele betalingsregeling herzien, waarbij ook een einde zou worden gemaakt aan de betaling van het bundergeld door de ingenomen landen. Er werd met toestemming van Rijnland en Woerden een commissie van arbitrage ingesteld waarvan de drie leden benoemd zouden worden door de Unie van Waterschapsbonden. Deze commissie bracht advies uit en stelde dat er alleen rekening was gehouden met de huidige situatie en dat daarom de historische ontwikkeling buiten beschouwing zou blijven. Geadviseerd werd tot een jaarlijkse betaling van f60.000. Eens in de vijf jaar zou dit bedrag aangepast kunnen worden. Dit voorstel kreeg instemming van de Staten van de drie provincies en sinds 1960 zijn er dan ook geen conflicten meer geweest over de betaling van Woerden.

⁹ Fockema Andreae, *Uitwatering van Woerden*, 44.

¹⁰ H. van der Linden, *De Zwammerdam* (Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden 1971), [21-22]. Het boekwerkje is niet gepagineerd, en alleen de rechter pagina's zijn bedrukt.

Slot

Vanaf de twaalfde eeuw vormen het Hoogheemraadschap van Rijnland en het Grootwaterschap Woerden een afwateringsgemeenschap. Ook omdat er in het landelijke beleid betreffende de waterstaatszorg juist van wordt uitgegaan dat niet politieke grenzen maar water het ordenend principe moet zijn, had het in de lijn der verwachting gelegen dat Woerden en Rijnland gefuseerd zouden zijn tot één waterschap. Provinciale politieke overwegingen hebben er toe geleid dat Woerden niet bij Rijnland is gevoegd maar is opgegaan in het Utrechtse waterschap de Stichtse Rijnlanden. Daarmee is natuurlijk niet de afwateringsgemeenschap van het vroegere grondgebied van Woerden en het Hoogheemraadschap van Rijnland doorbroken. Zoals het er nu naar uitzien, blijft Woerden tot in lengte van jaren zijn water naar zee afvoeren via het boezemsysteem van Rijnland.